

KULTUR:

• Ellen Vahr:

– Dette er ingen m

På ei øy i Oslofjorden ble tenåringsjenter satt til å lage sprengstoff. De var uten beskyttelsesutstyr. Også mot mennene som oppsøkte dem for sex.

■ GERD ELIN STAVA SANDVE

– Det som trigget meg, var da jeg oppdaget hvem som jobbet på fabrikk, sier Ellen Vahr til Dagsavisen.

I sin femte roman, «Borte fra verden», skriver forfatteren om Haaøen Fabriker på Håøya like ved Oscarsborg i Oslofjorden.

Der ble det mellom 1916 og 1918 produsert sprengstoff for eksport.

– En dag jeg gikk tur i et for meg nytt område på Håøya, kom jeg over bygninger med små vindusruter, nesten som i et fengsel. Skilt fortalte at de tilhørte en tidligere sprengstoffabrikk. Jeg ble nysgjerrig, og begynte å lese om fabrikk, sier Vahr.

Våpen til Russland

Hun fant fort ut at industrigründeren Sam Eyde var en viktig pådriver for å etablere Haaøen Fabriker. Det var krig i Europa, og den franske hærlædselen hadde bedt ham om å selge sprengstoff til Russland, som var Frankrikes allierte.

Dermed ble det russiske tsarstyret Haaøen Fabrikers viktigste kunde. I hvert fall det første året, før den russiske revolusjonen i 1917 stoppet krigen på østfronten og fjernet tsaren.

– Dette var kapitalens gullalder. Profitten sto i høysetet. De kapitalsterke gründerne gikk ikke av veien for å utnytte arbeiderne, sier Vahr.

Fangene på Håøya

I Norsk Sprengstoffindustri jubileumsbok fra 1965 kom hun over følgende linjer om fabrikk på Håøya:

«Det opplyses at politiet i Christiania samlet sammen flokker av gatepiker og ekspederte utover, mange kom direkte fra landsfengselet for kvinner. Det var ingen lett arbeidsstokk å holde styr på, men de var flinke til å arbeide, og det påstås at arbeidet aldri har gått muntre for seg på sprengstoff-fabrikk».

– Her må noen inn og korrigere, tenkte jeg. For dette er ingen munter historie. Det var et helvete for de unge jentene som arbeidet her, sier Vahr.

Elendige arbeidsforhold

Mens de mannlige arbeiderne bodde på Engene på fastlandet, og pendlet fram og tilbake med ferje, ble de kvinnelige arbeiderne holdt fanget på øya.

– De ble innlosjert i gamle og trekkfulle brakker, og arbeidet tolv timer dagen uten hanser, munnbind eller noe annet beskyttelsesutstyr. Det var lite vann på øya, så arbeiderne fikk ikke engang vaske seg, men tok på maten de spiste med hender fulle av nitroglyserin, sier Vahr.

Nitroglyserin blir brukt i sprengstoff – og i medisiner som utvider blodårene.

Helseplager

Arbeiderne utviklet raskt ulike alvorlige helseplager:

– Først fikk de eksem og sår på huden. Så ble håret gult. Tennene ble gule. Huden ble gul. Verst av alt var det at de pustet inn livsfarlig gass. De fikk kramper, ble kvalme, og besvimte, sier Vahr.



Ellen Vahr har også skrevet bøkene «Gaven», og trilogien «Reisen til Idle Hour (Miss Marie)», «Bakeriet i Brooklyn» og «Sykehuset på Ellis Island», samt selvhjelpsbøkene «Drømmekraft» og «Våg livet». Foto: Gerd Elin Stava Sandve

Arbeidernes elendige kår er grundig beskrevet i artikkel i avisa *Social-Demokraten*, Dagsavisens forløper, den 25. september 1916.

Der står det også at fabrikktilsynet var varslet om forholdene. Men de historiske kildene sier ingenting om ettersyn faktisk ble gjennomført. Lite tyder på at det skjedde.

Gatepiker og straffanger

Totalt arbeidet rundt seksti unge kvinner, eller egentlig jenter, på Håøya. Som jubileumsboka forteller, var mange sendt dit direkte fra fengselet i hovedstaden.

– De var bare 14–15 år gamle og oppover. Gatepiker og straffanger. De absolutt svakeste i samfunnet, sier Vahr, og forklarer:

– «Gatepiker» var ikke nødvendigvis prostituerte. Ofte var de unge jenter som var kommet til byen fra landsbygda for å finne arbeid. Om de ikke klarte det, fikk de heller ikke noe sted å bo. De drev rundt i byen uten beskyttelse.

Første verdenskrig

I Europa var det krig. Tross sprengstoff-produksjonen, sto Norge utenfor. Men også her var det harde tider, med matmangel og svært høye priser. Tenåringer kunne havne i fengsel for å stjele brød.

– Folk slet. Fattigdommen var stor. Mange har spekulert i om politimesteren rett og slett ble kvitt et problem. Gatepikene opptok plass i fengsle. Det var lettere for ham å få dem bort fra Kristiania, sier forfatteren.

Men det var ikke bare selve arbeidet med å lage sprengstoff som var hardt for jentene på Håøya. I over hundre år har ryktene har holdt seg i over hundre år sier jo også sitt, sier Vahr.

I boka hennes tjener noen av jentene mer på sex enn på sprengstoff.

Prostitusjon

I «Borte fra verden» kommer det menn roende til øya i mørke kvelder. Vaktene som skal passe jentene, ser en annen vei, eller de deltar selv i «forretningene».

– Det jeg har skrevet om prostitusjon er bygget på rykter. Jeg har ikke funnet



Dette fotografiet fra 1909 er tatt på en lignende fabrikk på Lysaker før denne eksploderte, ikke Håøya, men produks

skriftlige kilder om det. Men det betyr ikke at det ikke har skjedd. Det kan ha forekommet, eller ikke. Jeg sitter ikke på fasiten, men tenker vel at det ikke er usannsynlig at unge jenter som er isolerte på en øy kan være utsatt for dette. At ryktene har holdt seg i over hundre år sier jo også sitt, sier Vahr.

I boka hennes tjener noen av jentene mer på sex enn på sprengstoff.

Alenemor-skam

Men det er en svært risikabel gjørem. De har ikke noe vern mot menns vold eller mot kjønnssykdommer. Hvis og når de blir gravide, står de uten helsehjelp eller annet støtteapparat.

– Det var veldig stigmatisert å få barn

som ugift på denne tida, sier Vahr.

Samtidig var det vanlig. Effektiv prevensjon fantes ikke for hundre år siden, og abort var ulovlig.

– Noen opplevde overgrep i hjemmene der de arbeidet som tjenestepiker. Noen prøvde seg på prostitusjon og endte i en ulykkelig situasjon, sier Vahr.

Mange opplevde ganske enkelt at kjæresten stakk heller enn å fri da han fant ut at hun var gravid.

«Barnemordersker»

Uansett hvordan det skjedde, var det en svært vanskelig situasjon å havne i for kvinnene. Få ville ansette alenemødre med små barn. Barnehager fantes ikke. Og barn var dyre i drift, da som nå.

unter historie



Jonismetodene for sprengstoff var nokså like: Arbeiderne tar rett på de sterke og giftige stoffene med hendene, og det mangler avtrekk for gass eller annet verneutstyr.

Foto: Anders Beer Wilsø/Norsk folkemuseum.

I Vahrs roman er noen av de kvinnelige straffangene som blir sendt til Håøya såkalte «barnemordersker».

– Vi vet ikke hva kvinnene satt i fengsel for, så akkurat dette har jeg diktet. Barnemordersker hadde tatt abort eller født «i dølgsmål», eller de hadde drept barnet etter fødselen, sier Vahr.

Hamsun for hending

Slike «barnemordersker» var tema for en langvarig avisdebatt på denne tiden. Forfatterne Knut Hamsun og Sigrid Undset var blant dem som engasjerte seg.

– Hamsun skrev innlegg over to år der han diskuterte straffutmålingen for barnemord. Han mente at kvinnene burde henges, sier Vahr.

De Castbergske barnelover av 1915, som ga såkalt «uekte» barn flere rettigheter, var muligens en av grunnene til at debatten oppsto.

Klassekamp

Som «Borte fra verden» viser, var 1910-tallet en tid også med andre store omveltninger. Krig og dyrtid førte til klassekamp og sosiale reformer.

– Klasseforskjellene var enorme på denne tiden. Å endre klassetilhørighet var vanskelig, ofte nesten umulig. I kapitalens gullalder ble noen styrtrike, mens andre ofret livet for at profitørene skulle tjene store penger, sier Vahr.

På Haaøen Fabrikker førte de dårlige forholdene etter hvert til streik. Først

streiket mennene, så sluttet kvinnene seg til.

– Jeg er selv oppvokst i et arbeidermiljø. Min far arbeidet på eternitt-fabrikken på Slemmestad, og ble syk av det. Min mor vasket asbest-støvet av klærne hans, og ble syk hun også. Jeg synes det er spennende å skrive om arbeiderkampen, sier Vahr.

Håp og kjærlighet

Som alle de andre romanene hun har skrevet, er «Borte fra verden» også en kjærlighetsfortelling.

– Jeg ville først og fremst fortelle Norsk Sprengstoffindustri historie. Et ukjent stykke industrihistorie fra Oslofjorden. Det føltes viktig. Men det er også fint å ha

Det var et helvete for de unge jentene som arbeidet her.

Ellen Vahr, forfatter

noen å heie på og tro på også, sier Vahr.

– Den indre motivasjonen bak alle mine bøker er å vise fram at det fins lys bak alt det mørke. Det fins alltid håp. Kjærlighet er en kraft, akkurat som dynamitt er det. I noen tilfeller er det kjærlighet som skal til for at vi våger. For at vi går dit vi ellers ikke ville turt å gå, sier Ellen Vahr.

gerd.eiin.sandve@dagbladet.no